

Odd Jan Andersen

Løypestrengsanlegg i Indre Frafjord – en glemt 100-åring

Innledning

Innerst i Frafjord-dalen ligger gardene på Brådland. Fra Frafjord mot vest strekker den lange flate dalen seg østover til den ender brått inne ved Brådland. Et fjellmassiv med høyder på 600-800 m omkranser dalen. På nesten ufremkommelige stier, ofte hjulpet av støttemurer på det bratteste, gjennom bratte skar, juv og dalfører er sauer og kyr gjennom århundrene blitt ført til støls på forsommeren og tilbake til garden tidlig på høsten. Stiene opp til Mån, Norddalen og til dels Brådlandsdalen er viden kjente. Indre og Ytre Øvstebøjuvet, Breiaskaret, Akslå, Urdalen, Brekka og Ørestø er navn som bare er kjente lokalt.

Både stølsdriften og ressursene i de omkringliggende fjellområdene og liene gav grunnlag for omfattende bruk av disse områdene og behov for transport til og fra dalen. Mye av transporten gikk på de gamle fjellveiene. I denne artikkelen er det imidlertid transport ned fra fjellet med løypestrenger som blir omtalt.

Groslåtta (Fig.1) innover mot Urdalen og Ommundslåtta, noe lengre vest, er navn som forteller om bruk av ressursene i fjellet. Vinterfôr ble lagret på fjellet, enten i høyløer eller høystakker, og transportert hjem midtvinters gjennom svært ulendt og bratt terreng, gjerne iset og snødekt, et arbeid forbundet med både slit og fare. En mye brukt metode var å pakke høyet i sekker som ble trukket på slede eller båret på ryggen frem til bratte juv hvor de ble sluppet utfor [Harald Kommedal]. Fra rundt 1880 kom etter hvert løypestrenger (i Frafjord gjerne kalt "firetråd") i vanlig bruk i fjellsidene og lettet arbeidet men da helst som enkeltstående anlegg. Løypestrenger satt inn i et omfattende system var uvanlig. Et slikt seriekoplest system i området Brådland – Urdalen for ca. 100 år siden er beskrevet i det følgende.

Løypestrenger kan nok synes som en både enkel og praktisk løsning, men de skulle både finansieres, installeres, være funksjonelle og holdes vedlike. Det er stor tyngde og store krefter forbundet med oppstrekking av linjer. Arbeidet er tungt, krever fagkunnskap og erfaring og er ikke ufarlig. Desto mer imponerende var gjennomføringen av slike prosjekter i gammel tid, mer enn 100 år tilbake, med de begrensede ressursene og hjelpemidlene en da

Fig. 1. Kart over området i indre Frafjord (kilde: Temakart) og området ved Urdalstjødn (foto: Kåre Haaland) som omhandles i artikkelen.

hadde. Systemet av løypestrenger som vi finner rester av i Indre Frafjord er nok langt på vei glemt. Å trekke dette frem i lyset og dokumentere det er målet med denne artikkelen.

Turen fra Brådland inn til slåtteeområdene i Urdalen

Fra Brådland går turen innover dalen (se Fig. 1) på god grasbevoakt traktorvei som ved brua over Brådlandselva erstattes av tydelig skogsti. Dalen er trang

Løypestrengsanlegg i Indre Frafjord

her. Elva ser vi lite til, men hører den godt nede i en dyp canyon et steinkast fra stien. Dalen utvides igjen og fremme ved Urdalselva fortsetter stien på høyre side av elva gjennom det jevne skoglandskapet. En gammel utløe bygget inntil en svær steinblokk dukker frem. Her krysser vi elva og kommer inn på god sti opp til en noe vanskeligere elvekryssning. Deretter kommer vi opp på en rygg der steinblokker i system minner om menneskelig aktivitet. Det vennlige landskapet skifter nå brått karakter og dalen bærer sitt navn med rette: Bratte fjellsider, svære urer og ei elv som tordner i bunnen av dalen passer godt til navnet Urdalen. Stien er ikke lenger like tydelig men to sett med gammel nødning (små varder) forteller at det er mulig å gå på begge sider av elva gjennom storsteinet ur. Langsamt begynner dalen å åpne seg igjen og vi aner konturene av et noe vennligere landskap. Vel oppe av ura ser vi de åpne slettene Groslåtta som strekker seg inn mot Urdalstjødnå.

Her oppe i 500 m høyde ser vi et gammelt kulturlandskap med vide beiteområder omgitt av bratte fjell: Rester av bygd vei, godt bevart utløe og rester etter høystakker der fôr til vinteren ble oppbevart. Underveis så vi andre spredte spor av menneskelig aktivitet. Hvordan fikk de fôret som var lagret her oppe transportert til gards midt på vinteren i dette uveisomme terrenget? Hva var egentlig disse spredte sporene vi så langs stien? Slike spørsmål var det som motiverte Kåre Haaland og siden undertegnede til å undersøke dette landskapet nærmere.

Om løypestrenger og kulturminnene innover i dalen.

Avstanden i luftlinje fra Groslåtta ned til Brådland er ca. 3 km i rent vestlig retning. Høydeforskjellen er noe i overkant av 450 m. Avstanden langs stien i et brattlendt landskap med grov ur er noe større. Det er imidlertid den

Fig. 2. Området mellom Brådland og Urdalstjødnå med markering av en del synlige fornminner. Rød sirkel: Utløe. Blått flagg: Punkter for løypestreng mot Urdalen. Rødt flagg: Andre punkter for løypestreng. Svart: Uferdig varde.

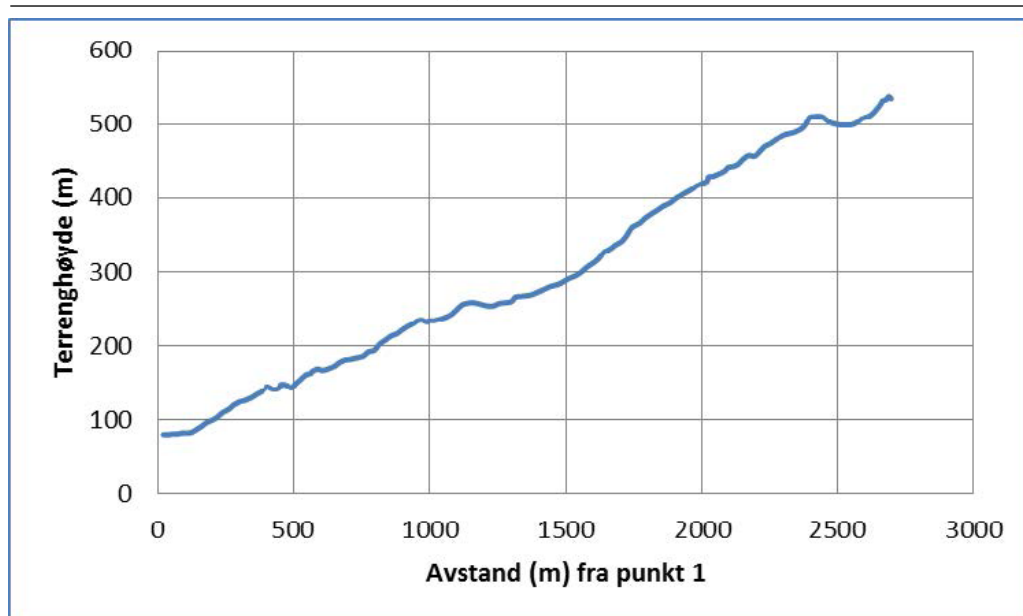

Fig. 3. Løypeprofilen.

periodevis bratte, svingete og til dels knapt synlige stien opp hit som gjør turen både lang og tung. Her var det behov for transport fra store områder og behov for å forenkle transporten vesentlig i forhold til det som det svært kronglete landskapet kunne gjøre mulig! Her trengtes både tiltakslyst og evne til nytenkning.

Fig. 2 viser et utsnitt av kartet i Fig. 1 med en del godt synlige rester av lave murer inntegnet. Det er i tillegg også markert rester etter bygninger (utløer) i området. Ut fra størrelsen og utformingen ser vi at de lave murene (Tabell 1) ikke er bygningsrester. Faktisk er det forholdsvis standardiserte fundamenter for løypestrenger som til sammen må ha inngått i et omfattende system nedover dalen. Det jevnt fallende høydeprofilet langs traséen sammenknyttet av disse punktene er vist i Fig. 3. Vår tolkning er at dette er et område med mye aktivitet med løypestrengene som den sentrale transportåren. I det følgende ser vi noe nærmere på dette.

En del nyttig informasjon om løypestrenger, reparasjonsmetoder og materialvalg, kan finnes i to artikler på Internett.¹ Den første beskriver løypestrenger i Årdal, mens den andre beskriver et system av løypestrenger i ei fjordbygd nord på Vestlandet.

Vi kjenner også en eller flere løypestrenger som var satt opp fra Eikeskog mot Mån. Kristian Toreson Haaland (Fjordsyn, bnr. 39) fikk leie slåtten på Mån etter fraflyttinga i 1915. Han fikk da satt opp løypestreng slik at høyet kunne fires ned til Eikeskog, transporteres ned til Brådland og deretter til

Løypestrengsanlegg i Indre Frafjord

bruket nederst i Frafjorddalen. Dette var tungvint og varte bare i to år.² Han var en typisk entreprenør og kremmertype med mange jern i ilden. Merk at K.T. Haaland som verken bodde på Mån, Eikeskog eller Brådland, fikk satt opp og utført alt dette på annen manns eiendom.

Erik Eikeskog som var en ordensmann med stor arbeidskapasitet, overtok og drev på samme måte i 17 år. For øvrig var det to løypestrenger på Eikeskog. Margit Sofie Hegdal har opplyst at det gikk en løypestreng i Snelldal ned til Brådland.

Disse kildene forteller bl.a. om bruk av løypestrenger, historikk og hvordan de var montert. Materialet gir også mulighet for å besvare spørsmålene: Når og hvordan ble anlegget bygd? Hvordan ble det driftet og holdt vedlike? Hvordan ble det finansiert? Hvor lenge ble brukt? Hvem har bygd det?

For å forstå kultursporene vil vi se på hvordan løypestrengene var montert.

Sendepunkt og mottaks/ strammepunkt

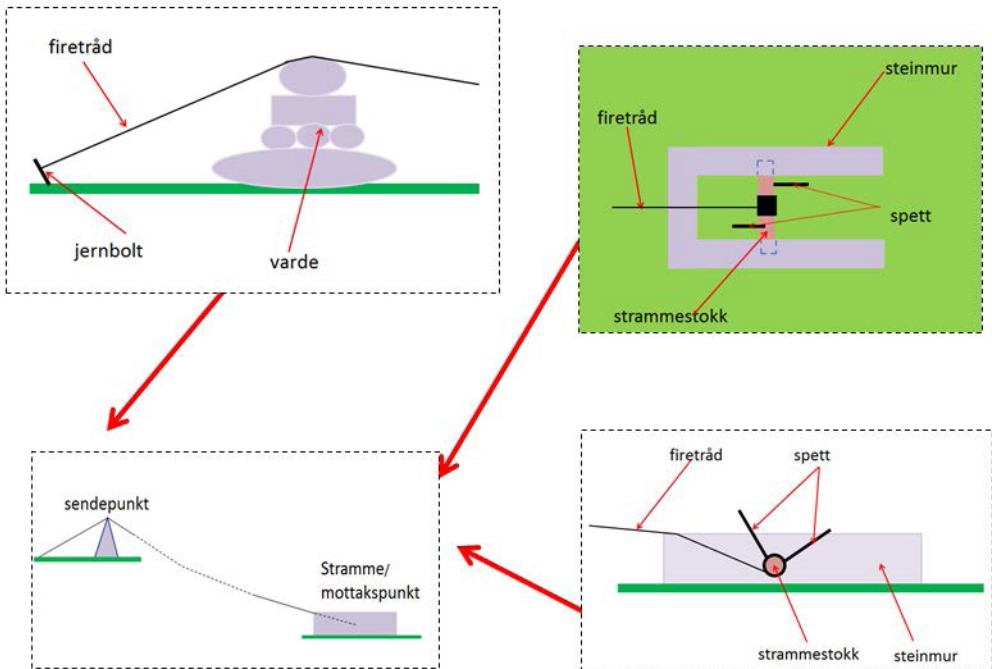
Etter de opplysningene vi har, er grunnstrukturen i en løypestreng tydeligvis temmelig standardisert. Bildet under viser et mottaks-/strammepunkt (på Eikeskog) der løypestrengen strammes opp. Tilsvarende er vist i Fig. 4 der vi også har lagt inn en prinsippskisse. En øyebolt ble slått inn i fjellet, strengen ble festet i denne og lagt over en stor steinblokk eller kraftig varde slik at en fikk tilstrekkelig høyde for å kunne sende høysekkene. Lengre nede ble strengen strammet opp i et mottakspunkt.

Tydelige detaljer i mottaks-/strammepunktet i innmarka på Eikeskog.

Fig. 4. Øverst: Mottaksanlegg med strammefeste ved trasépunkt nr. 4. Legg merke til restene av løypestreng til venstre. Til høyre ser vi også hull for rund strammestokk. Under: Prinsippskisse av løypestreng. Oppe til venstre er vist et sendepunkt sett fra siden. Oppe til høyre er vist et mottakspunkt sett i fugleperspektiv mens det under til høyre er sett fra siden.

Løpeprestrensanlegg i Indre Frafjord

Dette var en konstruksjon av forholdvis store steiner der det var ryddet plass på begge sider slik at en solid stokk kunne plasseres inn og fritt roteres. Prinsippet var at strengen, som helst var en kraftig ståltråd, etter at den var strukket ned til gards, ble festet til og rullet inn på den kraftige stokken. Gjennom stokken var det boret to gjennomgående huller vinkelrett på hverandre. I et av disse ble det satt inn et spett, stokken ble vridd en kvart omdreining, og det andre spettet ble satt i det andre hullet og en ny vridning ble gjort inntil strengen var tilstrekkelig stram. Det måtte to menn til for å gjennomføre dette. Til slutt ble det hele låst ved hjelp av det ene spettet. Disse detaljene sees tydelig på bildet. I bratte lier var det vanlig at graden av oppstramming kunne varieres slik at strengen kunne lastes langs hele traséen og også at last kom innpå fra andre mindre strenger. Dette var muligens viktig også i vår sammenheng. I tillegg til Groslåttå var det også store, flate og lettere tilgjengelig områder før oppstigningen mot Urdalen. Dessuten var Brådlandsdalen viktig og hadde sine transportbehov.

Beskrivelse av kulturminnene i dalføret

Punkt nr. 12 (fotoene over) er øverst oppe ved Groslåttå mot Urdalstjødna. Oppå en svær flyttblokk står en solid varde, plassert litt mot venstre for å gi plass til å bære opp høybøren. I fast fjell noen få meter bak blokken er en kraftig jernbolt et godt festepunkt for strengen som lå over varden. Dette gav tilstrekkelig høyde over blokken og terrenget slik at fallet i retning VNV ned mot neste punkt, nr. 11 b (se neste side) ble størst mulig.

Odd Jan Andersen

Avstanden er 236m og fallet er 38 m. På en mindre høyde umiddelbart vest for punkt 11b ligger *punkt 11a* som er en jernbolt satt ned i fjell og med rester av streng på. Opp hit måtte da høybøren bæres rundt 50 m på en noe kronglete sti for så å sendes videre. Høy fra de store flatene ved punkt 11 og 12 ble lagret i området til vinteren.

Rester av høystakker oppe ved Urdalstjødn og utløa, *punkt 13* (til venstre), i avstand 90 m fra punkt 11, hører derfor naturlig hjemme her.

I Fig. 2 og Tabell 1 ser vi en VSV siktelinje fra sendepunktet 11a mot *punkt 10* (under). Dreiningen fra VNV (nr. 12 til nr. 11) til VSV (nr. 11 til nr. 10) var nødvendig for å unngå hindringer. Fra nr. 11 til nr. 10 er avstanden 423 m og fallet er 75 m.

Løpestrengsanlegg i Indre Frafjord

Avstand og fall fra nr.10 til *punkt nr. 9* (over) er 136 m og 25 m som altså er mye mindre enn mellom nr.11 og nr.10. Dette skyldes igjen at linjen her må omorienteres for å gå klar av terrenget.

Fra varden på punkt 9 er siktelinjen rent vestlig nedover mot *punkt 8b* (over). Avstand er 607 m og fallet er 147 m. Terrenget er utnyttet maksimalt både med tanke på avstand og fall ned fra Urdalen.

Vel nede går Urdalselva gjennom flate, vide slåtteeområder som strekker seg nedover til Brådlandselva. Det er her vi finner rester etter den tidligere omtalte utløa, 12 (til venstre)

i avstand 182 m innover fra punkt 8. Fallet er 21 m. Transporten herfra til sendepunkt nr. 8 ble rimeligvis utført med enkle sleder.

Ved punkt 8 finner vi også et sendepunkt i form av en noe sammenrast eller uferdig varde, *punkt V2*. Forventet senderetning langs dalens storstilte fallretning mot vest leder oss direkte til *Punkt 7* (over) i avstand 270 m fra punkt nr. 8. Fallet er 33 m. Dette punktet er annerledes og større i areal enn de andre punktene. Rester av firetråd og strammestokk bekrefter likevel at dette er et "ekte" punkt. Hvorfor punktet er utformet annerledes er uklart.

Fra punkt 7 gikk sannsynligvis traséen videre ned mot brua og over Brådlandsånå til det markerte *punkt 4* (over). Topografien her er imidlertid uryddig, spesielt området rett før og ved juvet, men orienteringen for punkt 4 faller sammen med siktelinjen fra nr. 7 til nr. 4.

Vi vil nå se litt på hvordan traséen i dette området er knyttet opp mot Brådlandsdalen. *Punkt 5* (de to øverste til høyre) er orientert mot NE, altså rett mot varden *punkt 6_1a* (de to i midten til høyre) som ligger 51 m høyere i avstand 360 m tvers over dalen. *Kassen 6_1b* er igjen orientert videre

Løypestrengsanlegg i Indre Frafjord

mot NE, altså direkte mot åpningen til Brådlandsdalen. I avstand 262 m fra punkt 6_1 i denne retningen og 87 m høyere oppe finner vi *strammepunkt* 6_2 (nederst). Dermed utgjør altså punktene 5, 6_1, 6_2 og ei tilhørende utløe tvers over myra her en del av en helhet mot Brådlandsdalen som ikke er direkte koplet mot nettverket fra Urdalen.

I området nær punkt 5 finnes ikke noe sendepunkt i retning av mottakspunktet 4 ved brua over Brådlandselva. Imidlertid, dersom vi regner med at en direkte linje mellom punkt 7 og 4 fungerte greit på tross av noe uryddig terreng, så vil denne linjen faktisk passere punkt 5 i avstand 10-15 m horisontalt. Sekker som ble mottatt ved punkt 5 fra Brådlandsdalen kunne bæres opp på en lokal kam ca. 5 m høyere. Ved å trekke ned strengen mellom punkt 7 og 4 kunne så sekkene sendes videre.

Retningen fra punkt 4 via *punkt 3, punkt V1 til punkt 1* er vestlig. Det er verken fall eller siktelinje frem til punkt 3. Derimot er det god kjerrevei. Transporten må derfor sannsynligvis ha foregått med kjelke: Sekkene som ankom punkt 4 ble trukket på kjelke 20-30 m bort til utløa. Senere ble de trukket 80-90 m bort til punkt 3 hvor de via punkt V1 (delvis sammenrast varde?) ble sendt på streng til punkt 1. Avstanden fra punkt 3 til punkt 1 er rundt 500 m og fallet 100 m som er betydelig, spesielt om vinteren. Derfor, selv om hest og slede kunne ha vært brukt her, gikk transporten mest sannsynlig på streng fra punkt 3 til punkt 1.

Nær punkt 1 finner vi også 2 andre gamle mottakspunkter. Det ene er orientert tvers over elva mens det andre peker oppover mot Brådlandsåsen øst for Brådland. Vi har derfor undersøkt dette området nærmere. Resultatet er også vist i Fig. 2 og er 3 sendepunkter formet som varder og i tillegg et mottaks-/strammepunkt. Disse har neppe noen transportmessig sammenheng med anleggene i Urdalen og Brådlandsdalen.

Diskusjon og oppsummering

På strekningene fra Urdalen nedover til Brådland har vi sett flere lange strekk med forholdsvis små fall, mens linjene som er beskrevet i Eikesog og i internettartiklene A hadde vesentlig større fall. Et viktig spørsmål er da hvordan lasten ble hengt opp slik at den kunne bli transportert på en sikker og rask måte selv der fallet er moderat. Sannsynligvis ble det brukt hjuloppheng dersom fallet var lite mens en ellers nyttet en såkalt dobbelkrok. Per Terje Haaland nevner at ble det brukt blokker av stål der fallet var lite. I Årdal nevnes det at dobbelkrok ble brukt i bratte lier.

Hvordan passer så lengden på strekkene vi har sett her med andre løypestrenger? I et slikt anlegg er det ønskelig at antall punkter er forholdsvis lite slik at det er effektivt i bruk. Men samtidig setter dette store krav til drift og installasjon. Dessuten vil en tro at antall ganger pr. år anlegget ble brukt var forholdsvis lite. Da var det nok viktigere med et driftssikkert enn et effektivt anlegg. Derfor må en anta at sluttresultatet ble et kompromis med vekt på driftssikkerhet. Fra Tabell 1 kan vi se at lengste avstand mellom sende- og mottakspunkter var ca. 600 m. Det kan nevnes at avstandene på det andre vestlandske anlegget var mellom 400 m og 600 m. Det ene strammepunktet på Eikeskog ble brukt ved henting av høy fra Mån. Retning og terreng tilsier at avstanden her også må ha vært i området 550-700 m. Vi ser altså at disse lengdene rimer godt med det vi finner i Urdalen.

Det er neppe tvil om at funnene vi har beskrevet ovenfor er rester av et omfattende løypestranganlegg som strakk seg fra Urdalen og ned til Brådland. Selvsagt kan det ha blitt bygd ut etter hvert men likevel etter en helhetlig plan. Hvem bygde anlegget? Når ble det bygd? Hvordan ble det satt opp og holdt vedlike? Hvordan ble det finansiert?

Løypestrengsanlegg i Indre Frafjord

Fra venstre: Malli og Serinius Brådland, Inger og Tore Brådland. Foto hentet fra Gjesdal, indre del, bind1.

Skal vi nærme oss svar på dette er det rimelig å lete i tilknytning til Brådlansgårdene. Teknologien som krevdes for å produsere løypestreng med de dimensjonene og den styrken det her er snakk om peker på at vi ikke kan gå så veldig langt tilbake i tid.

Fra internettartiklene får vi et klart inntrykk av at teknologien var vel utprøvd og også robust allerede før 1900, kanskje tilbake mot 1880 (jmf. Brotastrengen). Det fantes gode materialvalg og også gode metoder for reparasjon. Behovet for reparasjoner ute i felten er åpenbart i lys av transport av tunge bærer og stor grad av eksponering for vær og vind gjennom årstidene. Sannsynligvis ble materialene bedre og billigere etter hvert som løypestrenger ble mer populære rundt om i bygdene. Omfattende bruk av løypestrenger finner vi hvert fall frem til 1950-tallet. Vi har også nevnt at løypestrenger var tatt i bruk i Frafjord av initiativrike personer i lengre perioder fra rundt 1915. Som nevnt var teknologi og materialer i bruk lenge før dette i hvert fall andre steder i fylket.

Hvem som monterte og finansierte dette anlegget er uklart. Det er likevel ikke så urimelig å tenke seg at personer som Kristian Toreson Haaland eller Erik Efraim Eikeskog kan ha bidratt eller vært involvert. Dette var initiativrike personer i Indre Frafjord som gjorde seg bemerket i sin samtid. Likevel, uavhengig av hverandre, har Kjell Haaland og Per Kåre Haaland pekt på at det etter all sannsynlighet er Serinius Andreasson Brådland (1871-1943) som var en drivkraft bak anlegget. Han var visstnok en allsidig og oppfinnsom person. Han var også registrert som steinhogger i steinhoggeriet i Eiane i Lysefjorden. Både hans yrkesbakgrunn som steinhogger, at han bodde på Brådland og perioden han levde i kan peke på at han kan ha stått bak anlegget. Den faglige kvaliteten over det anlegget vi ser i Urdalen er høy og svarer nok godt til den erfaring en dyktig steinhogger satt inne med. Likevel, det gjenstår å få dette nærmere bekreftet.

Margit Sofie Hegdal vokste opp på Brådland som barnebarn av Serinius Brådland og har mye kunnskap om Brådland knyttet til 'den gamla tidå'. De som drev på med løypestrenger innover dalen og opp mot Urdalen i hennes barndom på 1930-tallet var Serinius Andreasson Brådland (1871-1943) og Tore Aslakson Brådland (1875-1941). Senere overtok Trygve Brådland (1891-1973) og siden Sverre Løland (1916-).

Odd Jan Andersen

Margit Sofie mente at løypestrengene vi har beskrevet ble brukt til transport av ved fra området oppfor brua og til transport av høy. Dette fant hun òg bekreftet i gamle tinglyste skiftepapirer fra Brådland. Hun kjente godt til Groslåttå og at det ble slått på de store myrområdene innover i dalen. Hun kjente ikke til linjer ned fra Brådlandsdalen men bekreftet mye aktivitet mot dette dalføret. Hun mente at fra festet ved brua gikk firetråden over juvet ved elva til et punkt 200-400 m videre oppover. Hun var også sikker på at bruken av løypestrengene i dette kronglete området hadde fungert greitt, noe som er verd å merke seg siden vår befaring her kunne tyde på det motsatte.

I sin barndom hadde hun selv sett når veden kom på streng inn fra dalen ned til punkt 1. Hvor den da kom fra var hun ikke helt sikker på. Hun undersøkte derfor gamle tinglyste skiftepapirer fra Brådland som hun hadde fått fra Statsarkivet og som var utarbeidet i perioden 21.02.1876-06.01.1879. Disse viser at Jørgen Brådland da fikk rett til å benytte et 600 kvadratalens areal til å bygge en løypestreng for høy og ved fra punkt 1 og innover dalen. Dette kan godt svare til en avstand på rundt 350-400 m, noe hun mente vil være forenelig med en løypestreng fra punkt 3 til punkt 1. Hun mente at en i så fall ville ha benyttet slede mellom punkt 4 og punkt 3.

Vi har tidligere stilt spørsmål ved finansiering og hvem som stod bak anlegget. Det er alt nevnt at initiativrike folk som Erik Efraim Eikeskog og Kristian Toreson Haaland drev løypestrenger på Eikeskog. Hun kjente ikke til at disse hadde vært involvert i anlegget på Brådland. Et anlegg med slike dimensjoner må ha vært dyrt. Hun nevnte at Jørgen Jørgenson Brådland (1843-1923) som var far til Trygve Brådland, var en altnuligmann som 'fant på allslags' og som kunne ha stått bak eller bidratt til finansieringen.

Mye tyder altså på at det var folk på Brådland som stod bak anlegget. Basert på når disse personene levde kan vi vel regne med at det ble bygget fra rundt 1880 og kanskje fremover til 1910 og at det var i bruk frem til rundt 1940.

Funnene i landskapet tyder på at det her er snakk om et ganske omfattende transportanlegg for høy fra Groslåttå i Urdalen (og muligens også fra enkelte mellomliggende steder), fra Brådlandsdalen, fra Brådlandsåsen og ned til gardene på Brådland. Områdene inne ved Urdalstjødna og også nedover i dalen var kjent for gode slåttemark. Så langt en kjenner til lå utmarksområdene i Urdalen under Brådlandsgardene. Behovet for transport både av høy og ved var slik sett stort fra svære områder i hele dalføret som i varierende grad lå utilgjengelig til. Enkelte forhold er kanskje noe usikre langs traséen fra punkt 7 til punkt 1, men samlet har vi uansett rimelige forklaringer som rent praktisk ville fungere og som kan forklare de funnene vi har gjort.

Noter

¹ <http://www.utladalen.no/kulturhistoria/sider/menneska/oppmot/forsanking/transport.html> og <http://www.lesto.no/innhold/Torvdokument%20med%20bilder.html>

² Mikkelsen, Gudtorm: Indre Gjesdal, bind I, s. 89-91 og s. 309.